

ESKİ UYGUR HUKUK BELGELERİNDE GEÇEN ONLUK YÜZLÜK SÖZCÜKLERİ ÜZERİNE ON THE WORDS ONLUK YÜZLÜK OF OLD UIGHUR LAW DOCUMENTS

Arda KARADAVUT*

Öz

Kırgızların 840 yılında Orhon Uygur Kağanlığının başkenti Karabalğasun'u ele geçirmesiyle Uygurların büyük bir kısmı batıya, Tanrı Dağları'nın kuzey ve güney eteklerine, Tarım havzasına, kalanlarıysa güneye, Çin'in kuzeyine dağılmıştır. Tarım havzasına göç eden Uygurlar burada tekrar örgütlenerek Uygur İdikut Hanlığını kurmuş ve bu devlet XIV. yüzyıla kadar varlığını devam ettirmiştir.

Uygurlar bu beş asırlık dönemde çok köklü bir medeniyet inşa etmiş tıptan mühendisliğe, müzikten edebiyata her türlü bilim ve sanat kolunun Asya'daki en önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Büyük çoğunluğu inanç olarak Budizm'in Mahayana mezhebine bağlı olan Uygurlar, Budizm kültür dairesi içinde bir edebiyat meydana getirmiş ve bu dönemde pek çok çeviri ve uyarlama eser Eski Uygurcaya kazandırılmıştır.

Bu eserlerin yanı sıra Uygurlardan günümüze hukuk belgeleri ve sözleşmeler kalmıştır. Belgelerde tarihlendirme on iki hayvanlı Türk takvimine göre yapılmıştır. Araştırmacılar belgeler üzerinde yaptıkları çalışmalarla tarih aralığını Çin'deki Moğol asıllı Yüan Hanedanlığı dönemiyle sınırlandırmıştır. Bu çalışmada Uygur hukuk belgelerinin altı tanesinde tanıklanan onluk ve yüzlük sözcükleri ve diğer dillik ölçütler üzerinden söz konusu belgelerin tarih tespitinin yapılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Eski Uygur Hukuk Belgeleri, Uygur İdikut Hanlığı, Eski Uygur Türkçesi, Eski Türkçede Sayılar, Moğollar, Yüan Hanedanlığı

Abstract

With the capture of Karabalğasun, the capital of the Orkhon Uighur Khaganate in 840, a large part of the Uighurs were scattered to the west, north and south foothills of Tanrı Mountains, and the rest to the south and north of China. The Uighurs who migrated to the agricultural basin reorganized here and founded the Uighur Idikut State and this state was reorganized XIV. century has continued to exist.

Uighurs built a very deep-rooted civilization in this five century period and became one of the most important representatives of all branches of science and art from medicine to engineering, from music to literature. The Uighurs, most of whom belonged to the Mahayana sect of Buddhism as faith,

* Arş. Gör., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ardakaradavutt@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9059-0873>

Gönderim Tarihi: 20.09.2019
Kabul Tarihi: 07.11.2019

created a literature within the Buddhism cultural circle and many translations and adaptations were brought to Old Uighur.

Besides these works, the civil documents and contracts of Uighurs have survived to the present day. The dating in the documents was made according to the Turkish calendar with twelve animals. Researchers have limited the date range to the Mongolian-era Yuan Dynasty in China. In this study, it is aimed to determine the date of these documents through the onluk and yüzlük words that are witnessed in six of the Uyghur civil documents.

•

Keywords

Old Uighur Law Documents, Uyghur Idikut State, Old Uighur Turkish, Numbers in Old Turkic, Mongols, The Yuan Dynasty

Giriş

Orhon Uygur Kağanlığı 840 yılında taht kavgaları, iç savaşlar, doğal afetler yüzünden oldukça güç kaybetmiş ve en sonunda Kırgızların ani bir baskınla Uygurların başkenti Karabalgasun'u işgal etmeleriyle dağılmıştır. Karabalgasun civarındaki Uygurların bir kısmı batıya gidip Karluklarla birleşerek Karahanlı Devleti'ni kurmuş diğerleri ise güneybatıda Turfan ve Kansu etrafındaki akrabalarının yanına giderek bugünkü Çin sınırları içinde iki farklı devlet kurmuştur. Turfan'daki Uygurlar 850 yılında kaynaklarda Turfan Uygur Devleti, Koço Uygur Devleti veya Uygur İdikut Hanlığı adıyla anılan devleti kurmuş ve 1125 yılına kadar bağımsız, 1125 yılından 1209 yılına kadar Kıdanlara bağlı, 1209 yılından 1368 yılına kadar ise Moğollara bağlı bir hanlık olarak varlığını sürdürmüştür (Almas 2013: 347-391). Bu dönemde Uygurlar yerleşik yaşama geçmiş ve başta başkent Beşbalık olmak üzere pek çok şehir inşa etmişlerdir. Dinî inanç olarak Şamanizm ve Manihaizm zamanla kaybolmuş ve Budizm Turfan Uygurlarının başlıca inancı olmuştur. İpek yolu üzerinde kurulan Uygur İdikut Hanlığı bu konumu iyi kullanmış ve sosyoekonomik yönden döneminin en güçlü devletlerinden biri olmuştur. Ünlü Çinli elçi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi'nde verdiği bilgiler Uygurların gelişmişlik düzeylerini göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Chinling dağlarından çıkan nehir, başşehrin bütün çevresini dolaşır, tarlaları ve meyva bahçelerini sular ve su değirmenlerini işletir. Bu yerde Wu-ku (beş hububat) yetişir. Yalnız Ch'iao-mai yetişmez. Zengin insanlar at [eti] yerler, geri kalanlar ise sığır [eti] ve yaban kazı yerler. Onlar müziklerinde pek çok K'ung-hou kullanırlar. Onların adetlerine [göre] büyük bir kısmı ata binerler ve ok atarlar. Onlar seyahat etmekten hoşlanırlardı. Onlar seyahat ederken çoğu müzik aletlerini yanlarında taşırlardı. Orada elliden fazla Budist manastırı vardır. Onların hepsinde T'ang sülalesi tarafından koyulmuş kitabeler vardır. Bu topraklarda fakir insan yoktur. Onlar ihtiyacı olanlara yemek yardımı yaparlar. İnsanlar uzun ömürlüdür. Umumiyetle yüz yaşının üstüne [kadar yaşarlar]. Genç yaşta ölene hiç rastlanmaz (İzgi 1989: 57-63).

Tarihte Türk kültürünün en parlak çağlarından biri olan Turfan Uygur dönemi, kendinden sonraki pek çok dönemi etkilemiş ve pek çok kültüre kaynaklık etmiştir. Turfan Uygurları, bünyelerindeki köklü Bozkır geleneğini yerleşik yaşama geçtikten sonra yanı başındaki köklü Çin medeniyetinden de birçok unsur alarak harmanlamış ve kendine özgü bir yapı ortaya çıkarmıştır (Özyetgin 2014: 18).

1125 yılına kadar bağımsız bir şekilde varlığını sürdüren Uygur İdikut Hanlığı, önce Batı Kıdanların hâkimiyeti altına girmiş, ardından 1209 yılında Barçuk Han zamanında kendi isteğiyle Cengiz Han'ın kurduğu Moğol İmparatorluğuna tabi olmuştur. Bu dönemde Uygurlar kültürel açıdan Moğollar içindeki hâkim unsur olmuş, Moğollar Uygur alfabesini kullanmaya başlamış ve imparatorluğun ileri gelen devlet adamları ve komutanları Uygurlardan seçilmiştir.

Cengiz Han'dan sonra Ögeday, Mönke Han ve Kubilay Han'a tabi olarak yaşayan Turfan Uygurları yaklaşık beş asır varlığını sürdürmüş ve XIV. yüzyılın ortalarında Çağatay Devleti'nin hanı olan ve İslam'ı kabul eden Tarmaşirin döneminde ortadan kaldırılmış,

toprakları da Çağatay ulusu topraklarına ilhak edilmiştir (Almas 2013: 390).

Bu beş asırlık dönemde Uygurlar Budizm çevresinde çok güçlü bir edebiyat meydana getirmiş, çeviri ve uyarılma olmak üzere binlerce eser ortaya koymuşlardır. Turfan Uygurlarından kalan yazılı eserler arasında “din dışı metinler” şeklinde nitelendirilebilecek birtakım sözleşmeler de ele geçirilmiş ve bunlar genellikle “Uygur Hukuk Belgeleri, Uygur Sivil Dokümanları” adıyla farklı araştırmacılar tarafından yayımlanmıştır.

Uygur Hukuk Belgeleri

Din dışı konuları kapsadığı için literatürde sivil belgeler olarak anılan bu belgeler, XX. yüzyılın başlarında Fin, Rus, İngiliz, Alman, Japon, Fransız ve Çinli araştırmacıların çeşitli tarihlerde Doğu Türkistan’a düzenlediği arkeolojik kazılar ve araştırma gezileri sayesinde gün yüzüne çıkarılmıştır (Özyetgin 2014: 20).

Araştırmacılar tarafından XIII. yüzyıl sonu ile XIV. yüzyıl arasında yazıldığı tahmin edilen Uygur hukuk belgeleri eski Türklerin sosyal, kültürel, iktisadi ve hukuki açıdan hangi seviyede olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir. Belgelerin içeriğinin bir kısmını kişilerin toplumla ve devletle olan ilişkileri oluştururken diğer kısmını şahıslar arasında yapılan sözleşmeler oluşturur. Belgeler üzerine yapılan yayınlar Radloff ile başlar ve günümüze kadar devam eder. Konuyla ilgili müstakil çalışmaların başında L. Clark’ın *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan* (1975) adlı doktora tezi gelir. Reşit Rahmeti Arat tarafından *Eski Türk Hukuk Vesikaları* adlı çalışma, ülkemizde belgeler üzerine yapılan çalışmaların öncülerindendir. Nobuo Yamada’nın *Sammlung uigurischer Kontrakte* (1993) adlı transkripsiyonlu metin yayımında eski Uygurların gündelik yaşamlarına ait 121 belge mevcuttur. Hukuk belgeleri üzerine yapılan en yeni çalışmalardan biri de Tuguşeva tarafından yayımlanmış *Uygurskie delovye dokumentı X-XIV vv. İz vostočnogo turkestana* adlı eserdir.

Yamada’nın çalışmasında belgeler şu şekilde tasnif edilmiştir: I. Resmî Belgeler (idarî, diplomatik, askerî, dinî birlikler): 1. Yönetmelikler ve idare yönetmelikleri, 2. Diplomatik mektuplar, 3. Sertifikalar ve lisanslar, 4. Makbuzlar, 5. Dilekçeler, 6. Raporlar, 7. Sicil ve listeler, 8. Dualar, 9. Karışık Belgeler; II. Özel Belgeler: 1. Sözleşmeler, 2. Makbuzlar, 3. Mektuplar ve hesaplar, 4. Sicil ve listeler, 5. Dualar, 6. Çeşitli konular. Yamada neşrinde yer alan 121 belge bu tasnife göre 9 alt gruba ayrılmıştır. 1. Satış (Sa); 2. Değişirme (Ex); 3. Kiralama (RH); 4. Ödünç alma (Lo), 5. Evlat edinme (Ad); 6. Rehin verme (PI); 7. Azat etme (Em); 8. Vasiyetler (WP); 9. Karışık belgeler (Mi) (Özyetgin, 2014: 20).

Bu tasniften sonra belgelerin içeriği hakkında bilgi verilir ve belgelerin yazımında şu düzene uyulduğu ifade edilir.

1. Tarih
2. Mukavelenin Konusu (Satıcı, Alıcı, Satılan ürün, Fiyat)
3. Ödemenin Tasdiki
4. Toprak Hudutları
5. Yeni Mal Sahibinin Haklarının Açıklanması
6. Sözleşmenin İhlaline Karşı Teminat ve Ceza
 1. Teminat
 2. Sözleşmenin İhlaline Karşı Ceza
7. Ek (Şahit, İmza ve Yazan)
 1. Şahidin Kaydı
 2. İmza
 - 2.1. Satarın İmzası

2.2. Şahit ve Diğer Kişilerin Nişanı

3. Yazan

8. Ek Beyan (Naskali 2012: 196)

Reşit Rahmeti Arat da “Eski Türk Hukuk Vesikaları” adlı makalesinde belgelerin tanzimini şu başlıklara ayırarak inceler:

1. Tarih
2. Vesikalarda Adları Geçen Şahuslar
3. Mukavele yapılmasının sebepleri
4. Anlaşmanın mevzuu, mahiyeti ve mukabilinde verilen bedelin tesbiti
5. Bedelin ödeme usul ve şartları.
6. Borçlu meydana bulunmadığı takdirde, onun yerine geçecek kimselerin tasrihi.
7. Mukavele şartlarının korunması ve buna itirazda bulunabilecek kimselerin zikri.
8. Anlaşmayı bozmak isteyenlere karşı alınan tedbirler.
9. Mukavele yapan taraflar ve şahitlerin zikri.
10. Mukavelenin metnini kaleme alan şahsın zikri.
11. Vesikalarda imza ve mühürler. (1987: 533).

Bu makalenin konusunu belgelerin tanzimi esnasında mukavele şartlarının korunması ve buna itirazda bulunabilecek kimselerin zikri başlığında geçen onluk ve yüzlük sözcükleri oluşturmaktadır. Yamada'nın çalışmasına aldığı 121 belge incelendiğinde onluk ve yüzlük kelimelerinin sadece altı belgede tanıklandığı tespit edilmiştir. Bu belgeler sırasıyla Sa16, Sa26, Sa27, Sa28, Mi7 ve Mi24 kodlu belgelerdir. Çalışmada, belgelerde geçen onluk yüzlük sözcüklerinin içlerinde barındırdıkları anlam ve diğer dillik ölçütler üzerinden söz konusu belgelerin yazılış tarihlerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Aşağıda belgelerin transkripsiyonlu metni ve Türkiye Türkçesine aktarımı verilmiştir. Sa16, Sa26 ve Mi07 kodlu belgelerin Türkiye Türkçesine aktarımında Özyetgin'in (2004) ve (2014) çalışmaları kullanılmış, diğer belgelerin Türkiye Türkçesine aktarımı ise tarafımızdan yapılmıştır.

Sa16

1. ... (ygr) mikä manga b(ä)g t(ä)mür-kä yunglaq- 2. -lıq böz kargäk bolup qıyasudın-tın yüz (böz) ilig-tä alıp 3. biz-ning şui kü-täki aqa ini-lär birlä ki.... Ülüş-lüg 4. borluq-ta manga tägär iki ülüş.... Qıyasudın-qa togru 5. tomıtu satdım bu borluq... qıyasudın tükäl 6. s(a)n(a)p birdim män b(ä)g t(ä)mür..... bu borluq-ning 7. sıçı-sı öngdün yınğaq s... adır(a)r kün-din 8. sarıg lam-a-nın kändü buq-a borluq... bag adır(a)r 9. tag-tın üç ülüş-lüg borluq adır(a)r bu tört sıçı-lıg 10. borluq-qa ming yıl tümän kün-kätägi qıyasudın ärklig bolzun 11. taplasar özi tutzun taplamasar adın kişi-kä ötkürü satzun 12. bu borluq yolun(ta) män b(ä)g t(ä)mür-ning inim uruğum tuğmıšım **on-13. luqum yüz-lüküm** kim kimä bolup çam çarım qılmasun-lar apam birök 14. ärklig b(ä)g işi ilçi yalavaç küçin tudup al(a)yın yul(a)yın tisär- 15. lär bu borluq tänginç-ä iki borluq birip sözläri yorımazun çam- 16. laguçı kişi qorluq bolzun bu bitig tuta qıyasudın qorsuz bolzun 17. bu bitig-kä t(a)nuq ödigä t(a)nuq mısır q(a)y-a suq t(a)nuq nartun t(a)nuq 18. bağcı turmuş bu nişan män b(ä)g t(ä)mğr-ning ol 19. bu nişan män t(a)nuq ödgä-ning ol 20. bu nişan män t(a)nuq mısır q(a)y-a suq-ning ol 21. bu nişan män t(a)nuq nartun-ning ol 22. bu nişan män t(a)nuq bağcı turmuş-ning ol 23. män mänggü b(ä)g tämür-kä üç qata ayıtıp bitidim

Aktarım

1. ... yirmisinde bana Beg Temür'e kullanmak için 2. böz gerek olup Qıyasudın'dan 100 böz elden alıp 3. bizim Şuikü'deki ağabey ve erkek kardeşlerle birlikte .. ortak 4. bağda bana ait 2 hisse ... Qıyasudın'a doğrudan 5. sattım. Bu bağ... Qıyasudın tamamıyla 6. sayıp verdim. Ben Beg Temür... bu bağın 7. sınırını doğu tarafta... ayırır. Güney taraf 8. sarıg Lama'nın, Kendü Buqa'nın bağı ayırır. 9. Kuzey tarafta üç hisseli bağ ayırır. Bu dört sınırlı 10. bağa bin yıl on bin güne kadar Qıyasudın sahip olsun! 11. İsterse kendi (elinde) tutsun istemezse başka kişiye bırakıp satsın. 12. Bu bağ hakkında ben Beg Temür'ün ... erkek kardeşim, soyum akrabam, 13. **onluğum, yüzlüğüm** her kim olursa olsun itiraz etmesinler. Fakat eğer 14. güçlü bey ve eşi(nin) elçinin nüfuzunu kullanıp geri satın alayım derse- 15. ler bu bağ dengince ili bağ verip sözleri geçmesin. İtiraz 16. eden kişi zararlı olsun. Bu senedi tutarak Qıyasudın zarar görmesin. 17. Bu senede tanık Ödige, tanık Mısır Qaya Suq, tanık Nartun 18. Bağcı Turmuş. Bu nişan ben Beg Temür'ündür 19. Bu nişan ben tanık Ödge'nindir. 20. Bu nişan ben tanık Mısır Qaya Suq'undur 21. Bu nişan ben tanık Nartun'undur 22. Bu nişan, ben tanık Bağcı Turmuş'ındır 23. Ben Mengü, Beg Temür'e üç defa sorup yazdım. (Özyetgin 2014: 181).

Sa26

1. ////////////// [yıl] üçünç ay tört yanı- 2. [ka maña] kut[lug] tämür är tugmuş 3. Toktamış olarka yunlaklık yarmak 4. kümüş kargäk bolup sänäktäs akatın 5. altmış altın alıp mubäräk hoc<a> atlıg 6. oglumnu män atası kutlug tämür aka- 7. sı är tugmuş akası toktamış üçägü birlä 8. bo [lup tolguru tumlitu satdım män bu 9. ogulka miñ yıl tümän künkä tägi 10. sänäktäs aka ärklig bolzun 11. taplasar özi tutzun taplamasar 12. adın kişikä ötkürü satzun biz- 13. N[in **o]nlukumuz yüzlükümüz** alımçımız 14. berimçimiz akamız inimiz kim kim 15. mä bolup çam çarım kılmazunlar 16. apam birök çamlasalar bo kişi 17. Täñiñä iki kişini berip sözläri 18. yo[rımaz]unlar tanuk soma tanuk 19. karagunaz t(a)nuk kıpçak bo nişan bizniñ 20. ol män asıg bolmış olar- 21 ka inçgä ayıtıp bitidim bo bitig 22 a [] niñ bägi adarnıñ tägräsin- 23 tä bitidim 24 bo nişan män tanuk somanıñ ol 25 bo nişan män tanuk karagunaznıñ ol 26 bo nişan män tanuk kıpçaknıñ ol

Aktarım

1. ... yıl üçüncü ay(ın) dörd(üncü) gün- 2. ünde ... Kutlug Temür, Er Togmuş 3. Toktamış, onlara kullanılacak sikke 4. gümüş gerek olup Senektez ağabeyden 5. altmış altın alıp Muberek Hoca adlı 6. oğlumu ben babası Kutlug Temür, ağabeyi 7. Er Togmuş, ağabeyi Toktamış üçümüz birlikte 8. olup doğruca tamamen sattım. Bu 9. oğula bin yıl on bin güne kadar 10. Senektez ağabey sahip olsun. 11. İsterse kendisi tutsun istemezse 12. başka kişiye doğrudan satsın Bizim 13. onluğumuz yüzlüğümüz, alacaklımız, 14. borçlumuz büyük ve küçük kardeşimiz hiç kimse 15. itiraz etmesin. 16. Eğer itiraz ederlerse bu kişi 17. dengince iki kişiyi verip sözleri 18. geçerli olmasın. Tanık Soma, tanık 19. Karagunaz, tanık Kıpçak. Bu nişan bizimdir. 20. Ben Asıg Bolmuş onlara 21. iyice sorup yazdım. Bu senet 22. a.-nın begi Adar'ın 23. huzurunda yazdım. 24. Bu nişan, ben tanık Soma'nındır. 25. Bu nişan ben tanık Karagunaz'ındır. 26 Bu nişan ben tanık Kıpçak'ındır (Özyetgin 2004: 198).

Sa27

1. toñuz yıl ikinti ay üç y(a)ñıka 2. maña kukdmunı t(a)munıka yunlak- 3. lık böz kargäk bolup alıp- 3. tın älig tas böz eligtä 4. alıp özümniñ yuñçı atl(ı)g 5.on üç yaşar är olannı 6. alıpşka togru tumlitu satdım 7. eligtä alıp bo bitigni 8. kılmış kün üzä män alıpş 9. tükäl s(a)n(a)p berdim män kukdmunı 10. ymä tükäl s(a)nap aldım bir ägsük-11. süz bo yuñçıka miñ yıl tümän 12. künkä tägi alıpş ärklig bolzun 13. taplasar özi tutzun tapl(a)masar 14. adın kişikä

ötkürü satzun 15. bo yuñçınıñ soñ bayan 16. ogrısı yalganı bolsa tävi kaza- 17. sı bolsa **onluku yüzlüki** bolup 18. çam çarım kılsar män kukdmunı 19. bilir män alpış bilmäz kim kim 20. mä bolup çam çarım kılsar 21. ulug süükä ak yastuk bäg- 22. lärkä ädärkä yaragu at 23. verip sözläri yorımazun 24. bo nişan tamga män kukdmunı- 25. nıñ ol t(a)nuk ötgäk t(a)nuk elçi buka 26. t(a)nuk tüşt(ä)mür bo nişan män t(a)nuk 27. ötgäknıñ ol 28. bo nişan män t(a)nuk elçi bukanıñ 29. bo nişan män t(a)nuk tüşt(ä)mürnıñ ol 30. bo nişan män togan tugdkannıñ ol 31. män şıla kukdmunıka inçgä aytıp 32. bititim.

Aktarım

1. Domuz yılının ikinci ayının üçünde 2. bana Kukdmunı Tamunı'ya kullanmak için 3. böz gerek olup Alpış'tan 4. elli böz elden alıp 5. benim Yunçı adındaki 6. on üç yaşındaki kölemi 7. Alpış'a doğrudan sattım. 8. elden alıp bu sözleşmeyi 9. düzenlendiği gibi ben Alpış 10. tamamen sayıp verdim. Ben Kukdmunı 11. da eksiksiz tamamen sayıp aldım. 12. Bu Yunçı'ya bin yıl on bin güne 13. kadar Alpış sahip olsun 14. İsterse kendi (elinde) tutsun 15. istemezse başka kişiye bırakıp satsın 16. Bu Yunçı'nın sonradan 17. hırsızlığı, yalanı olursa veya 18. kazası olursa **onluğu yüzlüğü** gelip 19. itiraz ederse ben Kukdmunı 20. sorumluyum. Alpış sorumlu değil. 21. Her kim olursa olsun itiraz ederse 22. büyük orduya ak yastuk beylere 23. eyerli at verip 24. sözleri geçmesin. 25. Bu mühür ben Kukdmunı'nındır. 26. Tanık Ötgek, tanık Elçi Buka 27. tanık Tüstemir, bu mühür ben 28. Ötgek'indir. 29. Bu mühür ben tanık Elçi Buka'nındır. 30. Bu mühür ben tanık Tüstemir'indir. 31. Bu mühür ben Togan Tudkan'nındır 32. Ben Şıla Kukdmunı'ya söyleyip 33. yazdım.

Sa28

1. beçin yıl çahşaput ay iki yanı 2. ka maña tädmilig kara buka 3. ikägükä karçlık käräk bolup 4. kutlug atlıg katun kişini satıp 5. kutlug tāmürtin yüz älig kalın böz 6. aldımız bo yüz älig bözni 7. satıg kılmuş kün üzä biz 8. tädmilig kara buka ikägü tükäl 9. sanap altımız män kutlug t[ämü]r 10. ymä tükäl sanap berdim bo kutlug 11. atlıg katun kişikä miñ yıl 12. tümän künkä tägi kutlug tāmür ärklig 13. bolzun taplasa özi tutzun 14. taplamasa adın kişikä ötkürü satzun 15. biz tädmilig kara buka ikägü- 16. nıñ akamız inimiz **onlukumuz 17 yüzlükümüz** kim kim mä bolup 18. çam çarım kılmazun ärklig bäg 19. eşi elçi yalavaç küçin tutup 20. çamlasarl ar yulayın alayın tesärlär 21. bo kutlug tæg iki kişi yaratı 22. berip sözläri yorımazun çamlaguçı 23. kişi korlug bolun kutlug tāmür 24. korsuz bolzun tanuk törädü tanuk 25. tonur muñsuz tanuk torçı tanuk toyın 26. bo nişan biz tädmilig kara buka ikägü 27. niñ ol män torjma bahşı tädmilig 28. kara buka ikägükä inçgä aytıp bitidim 29. bo nişan män tanuk törädüniñ ol 29. bo nişan män tanuk muñsuznıñ ol 30. bo nişan män tanuk torçınıñ ol 31. bo nişan män tanuk toyınıñ ol 32. Kutlugnıñ 33. baş bitiği ol

Aktarım

1. Maymun yılının on ikinci ayının ikinci gününde 2. bana Tedmilig ve Kara Buka'ya 3. ikimize karçlık gerek olup 4. Kutlug adlı hatunu satıp 5. Kutlug Temür'den yüz elli böz 6. aldık. Bu yüz elli bözi 7. sattığımız mal üzerine biz 8. Tedmilig ve Kara Buka ikimiz tamamen 9. sayıp aldık. Ben Kutlu Temür 10. tamamen sayıp verdim. Bu Kutlu 11. adlı hatuna bin yıl 12. on bin güne kadar Kutlug Temür sahip 13. olsun isterse kendi elinde tutsun 14. istemezse başkasına satsın. 15. Biz Tedmilig ve Kara Buka ikimizin 16. ağabeyi, kardeşi, **onluğu, 17. yüzlüğü** her kim olursa olsun 18. itiraz etmesin. Nüfuz sahibi bey veya 19. bey karısının gücüyle 20. itiraz ederlerse zorla alayım derlerse 21. bu Kutlug gibi iki kişi verip sözleri geçmesin. 22. İtiraz eden zararlı olsun Kutlug Temür 23. zararsız olsun. Tanık Töredü, tanık 24. Tonur Munsuz, tanık Torçı, tanık Toyın. 25. Bu mühür biz Tedmilig ve Kara Buka ikimizindir. 26. Ben Tonma Bakşı

Tedmilig ve Kara Buka'ya ikisine 27. öylece söyleyip yazdım. 28. Bu mühür ben tanık Toredü'nündür. 29. Bu mühür ben tanık Torçı'nındır. 30. Bu mühür ben tanık Toyın'ındır. 31. Kutlug'un 32. belgesinin aslıdır.

Mi07

1. koyn yıl çahşaput ay yegirmikâ män yuka 2. basa togrılınñ sävig bürt bilä- 3. ki çamlıg ädgü konturulmuş olar bilä 4. bitig kılıp bermiş asıglıg kümüş- 5. tin basa togrılınñ basıgka tæg- 6. miş säkiz sıtır kümüşüg män yuka 7. altım ög bitig tıtp basa togrıl 8. ka çamım yok özgä **onluklarında** 9. çamım üzülmäyükkä ög bitiğın 10. bermätim tanuk T/MW/Y tanuk bulat 11. bo tamga män yukanın ol

Aktarım

1. Koyun yılı, on ikinci ayın yirmisinde ben Yuka 2. Basa Togrı'ın Sevig Bürt ile 3. davalı olan Edgü ve Kuturulmuş onlar ile 4. senet yapıp verdiği faizli gümüşten 5. Basa Togrı'ın basıg (vergisine) ait 6. sekiz sıtır gümüşü ben Yuka 7. aldım. Önceki senedi yırtıp Basa Togrı'a 8. itirazım yok. Başka **onluklarında** 9. itirazım iptal olmayacağı için önceki senedi 10. vermedim. Tanık T... tanık Bulat. 11. Bu mühür ben Yuka'nındır. (Özyetgin 2004: 215)

Mi24

1. it yıl s[äki]zinç ay y[e]g(i)rmi altıka män 2. muşuz k(a)ya turmuş tämürkä bitig berür män 3. apamnıñ ögürükçä tämürkä ülüş kılıp kodmuş 4. çug adırıp teñzä borlukınka a[pa]m[nıñ] 5. bitiğ [] çın tep çın üçün teñzätin 6. satgın almış baş bitiğın berip bo borlukta 7. çamım kargaşa yok töp bitig bärtim muntın 8. soğara män özüm oğlanım aka inim 9. **onlukum yüzlüküm** kim kim mä çam 10. kargaşa kılmazunlar çamlasalar söz- 11. lärerim yorımazun bo sözkä kora kıtay tanuk 12. küçtämür açbuka tükäl kaya buyan kaya tanuk 13. bo nişan män muşuz kayanın ol män togda 14. muşuz kayaka aytıp bitidim

Aktarım

1. Köpek yılının sekizinci ayının yirmi altısında ben 2. Munsuz Kaya, Turmuş Temür'e senet veriyorum. 3. Büyükbabamın Ögürükçe Temür'le ortak olduğu ve 4. çalılığın ayırdığı Teneze üzüm bağında büyükbabamın 5. satın almış olduğu yerin senedinin aslını verip bu üzüm bağında 6. hakkımın olmadığına dair bir senet verdim. Bundan sonra 7. ben, oğlum, ağabeyim, kardeşim, 8. **onluğum, yüzlüğüm** her kim olursa olsun 9. itiraz etmesinler. 10. İtiraz edersek sözüme geçmesin. 11. Bu söze Kora Kıtay tanıktır. 12. Küçtemir Açbuka, Tükel Kaya, Buyan Kaya tanıktır. 13. Bu mühür ben Munsuz Kaya'nındır. Ben Togda 14 Munsuz Kaya'ya söyleyip yazdım.

Yukarıdaki altı belgede de görüldüğü üzere belgelerde geçen onluk ve yüzlük sözcükleri Arat'ın mukavele şartlarının korunması ve buna itirazda bulunabilecek kimselerin zikri kısmında geçen sözcüklerdir. Araştırmacılar tarafından "idari birim" şeklinde açıklanan bu sözcüklerin sadece altı belgede tanıklanması bu idari birimlere tüm Uygurların tabi olup olmadığı sorusunu sordurmaktadır.

Eski Uygur hukuk belgelerinin Uygurların Moğolların hâkimiyeti altında yaşadığı dönemde düzenlendiği düşünüldüğünde bu idari birimleri Moğolların oluşturduğu düşünülebilir. Bu düşünce, tarihi kaynakların verdiği bilgilerle de desteklenmektedir. Örnek vermek gerekirse XIII. yüzyılın keşiş seyyahlarından olan Rubruk, Moğollara yaptığı seyahatte Uygurlar için "on veya iki yüz kişi bir arada yaşarlar." notunu düşmüştür (Ayan 2019: 99). Uygurların onluk ve yüzlük şeklinde idari birimlere ayrılmasının Moğolların imparatorluk topraklarında yaptırdığı nüfus sayımlarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Nüfus kayıtlarının amacı, ödenecek vergi miktarının ve değerinin tahminini

kolaylaştırmak ve becerikli ustalar ile zanaatkârları bulup kendi teşkilatlarında çalıştırmak, ayrıca orduları için askerî kaynak bulmaktı (Özyetgin 2004: 26).

Thomas Allsen, Moğolların yaptığı ilk nüfus sayımının Kuzey Çin’de 1234-1236 yıllarında yapıldığını, Mönke Han zamanında ise tüm imparatorluğu kapsayacak şekilde nüfus sayımlarının yapıldığını belirtir. Allsen, bu nüfus sayımlarında Uygurların da olduğunu, özellikle Kubilay Han döneminde 1284 ve 1296 yıllarında yapılan nüfus sayımlarında Uygurların ondalık sistem temelinde onluk, yüzlük, binlik ve tümen şeklinde askerî ve idarî bölümlere ayrıldığını ifade eder (1983: 262). Allsen bu bilgiler için kaynak olarak Çin’de 1370 yılında Song Lian tarafından yazılan Yuan Shi “Yüan Hanedanlığı Tarihi” adlı eseri verir.

“Yuan Shi” ve Rubruk Seyahatnamesi gibi tarihi kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda onluk ve yüzlük sözcüklerinin Uygur hukuk belgelerinin tarihlendirilmesi sorununa bir nebze ışık tuttuğu ve yukarıdaki altı belgenin yazılış tarihinin XIV. yüzyıl olduğu söylenebilir. Ayrıca belgelerin sözvarlığında görülen diğer sözcükler de bu sözleşmelerin XIV. yüzyılda yazıldığına işaret etmektedir. Örnek vermek gerekirse:

Sa26’nın beşinci satırında geçen *Muberek Hoca* kişi adındaki (unvanındaki) *Muberek* sözcüğü Arapça, *Hoca* sözcüğü ise Farsçadır. Yine belgenin yedinci satırında geçen *aka* sözcüğü Moğolcadır. Bu tarz Arapça ve Farsça sözcüklerin kullanımı geç dönem Uygur metinlerinin bir özelliğidir.

Sa27’nin beşinci satırında görülen *on üç yaşar är olanı (oglanı)* ifadesindeki on üç sayısı dikkate değerdir. Bilindiği üzere Eski Türkçede birleşik sayıların üç farklı sistemi vardır. Bunlar üst onluk sistemi, ilaveli sayı sistemi ve günümüzde kullandığımız alt onluk sayı sistemidir.

Eski Uygurcada alt onluk sistemi 13. yüzyılının ikinci yarısından itibaren görülmeye başlar. Örneğin 1350 yılında yazılmış olan Totenbuch’ta üst onluk ve alt onluk sayı sistemi birlikte kullanılır. Ferruh Ağca, 13-14. yüzyıllarda yazılmış metinlerin en belirgin özelliklerinden biri olarak birleşik sayı sisteminde kullanılan alt onluk sayı sistemi olduğunu ifade eder (2006: 378).

Ayrıca Sa27’nin yirmi birinci satırında geçen *ulug süükä ak yastuk* ifadesinde geçen *ulug süü* “büyük kağan” tamlaması dikkate değerdir. Larry Clark, Uygur hukuk belgelerinde sıkça geçen bu *ulug süü* ibaresinin Yüan hükümdarlarına özellikle Kubilay Han’a işaret ettiğini ifade etmektedir (1975: 14). Bu durum belgenin Kubilay Han döneminde yazılmış belgelerden biri olabileceğini düşündürmektedir.

Sa28’in on altıncı satırında mukavele şartlarının korunması ve buna itirazda bulunabilecek kimselerin zikri kısmında geçen Moğolca *aka* “ağabey” sözcüğü de yine belgelerin XIV. yüzyılda yazıldığına önemli işaretlerinden biridir.

Eski Türkçede Moğolca sözcükler yoğun olarak 13. yüzyıldan sonra yazılmış metinlerde görülmektedir. Uygurların 13. yüzyılın ortalarında Moğol hakimiyeti altına girmesiyle birlikte bu tarihten sonra yazılmış metinlerde Moğolca sözcükler geçmeye başlamıştır. Doerfer, Uygur metinlerinde tanıklanan Moğolca sözcüklerin listesini vermiştir ve o sözcüklerden biri de *aka* sözcüğüdür (1993: 189). Moğolca ağabey anlamındaki sözcük çağdaş Türk dillerinde oldukça yaygındır.

Mi07’nin altıncı satırında geçen “säkiz sıtır kümüşüg” tamlamasındaki *sıtır* sözcüğü Soğdca kökenli olup “ölçü birimi, para ölçüsü” anlamındadır. Soğdcaya da Yunanca *stater* “gümüş para” sözünden geçmiş olan kelime bazen ağırlık bazen de para birimi olarak kullanılmıştır (Ayazlı 2016: 207). Sözcük Yüan Hanedanlığı döneminde küçük para birimi

olarak görülmektedir.

Mi24, yukarıdaki belgeler içerisinde yazılış tarihi aralığı en net olan belgedir. Mi24'ün on ikinci ve on üçüncü satırında geçen Tükel Kaya, Buyan Kaya ve Munsuz Kaya adlı kişiler 1348-1360 yılları arasında Turfan Uygurlarının başındaki han olan Çağatay Hanedanlığına mensup Tuğluk Timur'un yüksek memurlarıdır (Clark 1975: 109). Tuğluk Temür, 1347-1363 yılları arasında hüküm sürdüğünden belgenin yazılış tarihi bu yıllar arasında olmalıdır.

Sonuç

Eski Türkler, Asya Hunlarından itibaren askeri teşkilatlanmada on ve onun katlarını kullanmış ve ordunun düzeni bu onluk sisteme göre sağlanmıştır. Birçok kavim bu onluk askeri sistemi Türklerden almış ve kendi devlet kurumlarına tatbik etmiştir. Bu kavimlerden biri de Moğollardır. Cengiz Han döneminde başlayan imparatorluğa bağlı yerleşik nüfustan vergi alma sistemi zamanla geliştirilmiş ve nüfus sayımlarıyla toplanan verginin kontrolü sağlanmıştır. Cengiz Han'dan sonra Mönke Han zamanında bu nüfus sayımlarına Uygurlar da dâhil edilmiştir. Yüan Hanedanlığı döneminde ise 1284 ve 1296 yıllarında nüfus sayımı yapıldığı ve bu sayımlarda Uygurların onluk, yüzlük gibi idari birimlere ayrıldığı kaydedilmiştir.

Uygur hukuk belgelerinin Yamada neşrindeki 121 belge tarandığında onluk ve yüzlük sözcükleri altı belgede tespit edilmiş ve söz konusu belgelerin Yüan Hanedanlığı döneminde 1284-1368 yılları arasında yazıldığı hem bu sözcüklerin belgelerdeki varlığından hem de diğer dillik ölçütlerden ortaya konmaya çalışılmıştır.

Buna göre Sa16 ve Sa26 kodlu belgelerde yıl adı okunamadığından herhangi bir tarih verilememiştir; ancak belgelerde geçen Farsça ve Moğolca sözcüklerin varlığından hareketle yazılış tarihlerinin XIV. yüzyılın ilk yarısı olduğu söylenebilir.

Sa27'nin yazılış yılı olarak domuz yılı notu düşülmüştür. Domuz yılı miladi takvime göre 1287, 1299, 1311, 1323 1335, 1347 ve 1359 yıllarına denk gelmektedir. Sa27'de geçen *ulug süükä* "büyük kağana" tamlaması ise Clark'a göre daha çok Kubilay Han için söylenen bir unvan olduğundan belgenin Kubilay Han (1294) ölmeden önce yani 1287 yılında yazıldığı düşünülebilir.

Sa28'in yazılış yılı maymun yılıdır. Maymun yılı miladi takvime göre 1284, 1296, 1308, 1320, 1332, 1344, 1356 yıllarına denk gelmektedir. Sa28'in yazılış tarihi bu yıllardan biri olmalıdır.

Mi07'nin yazılış yılı koyun yılıdır. Koyun yılı miladi takvime göre 1295, 1307, 1319, 1331, 1343, 1355 yıllarına denk gelmektedir. Mi07'nin yazılış yılı bu yıllardan biri olmalıdır.

Son olarak Mi24'ün yazılış yılı köpek yılıdır. Köpek yılı miladi takvime göre 1286, 1298, 1310, 1322, 1334, 1346, 1358 yıllarına denk gelmektedir. Mi24'te geçen kişi adlarından Tükel Kaya, Buyan Kaya ve Munsuz Kaya'nın Çağatay Hanlarından Tuğluk Timur'un memurları olduğu bilinmektedir. Tuğluk Temür'ün hüküm sürdüğü yıllar 1347-1363 yılları arasında olduğundan bu belgenin yazılış tarihi 1358 yılı olmalıdır.

Şüphesiz bu tarihlerin kesin olduğu söylenemez. Ancak tarihî kaynaklar ve dillik ölçütler ışığında bu altı belgenin 1284 ve 1368 yılları arasında yazıldığı söylenebilir. Araştırma sonucunda, yazılış tarihi belli olmayan metinler üzerinde yapılacak sözvarlığı çalışmalarının, söz konusu metinlerin tarihlendirilmesinde önemli bir rol oynadığının bir kez daha ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Summary

With the capture of Karabalgasun, the capital of the Orkhon Uyghur Khaganate in 840, a large part of the Uighurs were scattered to the west, the northern and southern foothills of Tanrı Mountains, and the rest to the south and north of China. The Uighurs who migrated to the agricultural basin reorganized here and founded the Uighur Idikut Khanate. century has continued to exist.

Uighurs built a very deep-rooted civilization in this five century period and became one of the most important representatives of all branches of science and art from medicine to engineering, from music to literature. The Uighurs, most of whom belonged to the Mahayana sect of Buddhism as faith, created a literature within the Buddhism cultural circle and many translations and adaptations were brought to Old Uighur.

Besides these works, the legal documents and contracts of Uighurs have survived to the present day. The dating in the documents was made according to the Turkish calendar with twelve animals. Researchers have limited the date range to the Mongolian-era Yuan Dynasty in China.

The subject of this study consists of onluk and yüzlük words in Uighur legal documents. The words onluk and yüzlük have been explained as "administrative units" by the researchers working on the documents and not much emphasis has been given. As a result of the researches, it was determined that the Uighurs were divided into administrative units in the form of onluk (ten) and yüzlük (hundred) as a result of the census conducted by the Mongols.

The Mongols divided the Uighurs into groups for the purpose of facilitating the estimation of the amount and value of taxes to be paid and determining the number of soldiers to join the army during wartime.

In this study, it is aimed to date these documents through the words of onluk and yüzlük words in six of Uighur legal documents. The dating process was not only made on these words, but also the linguistic criteria such as foreign words entering the Old Uighur, names of khans and number categories were also utilized.

As a result of the study, the date range of the documents was between 1284 and 1368, and between these dates it was revealed that the documents could be written according to the Turkish calendar with twelve animals.

Kaynaklar

- AĞCA, Ferruh (2006), *Eski Uygur Türkçesiyle Yazılmış Eserlerin Ses ve Şekil Özelliklerine Göre Tarihlendirilmesi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- ALLSEN, Thomas T. (1983), "The Yüan Dynasty and Uyghurs of Turfan in the 13th Century", (Ed.) M. Rossabi, *China among Equals: The Middle Kindom and its Neighbours, 10-14 Century*, 243-280.
- ALMAS, Turgun (2013), *Uygurlar*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- ARAT, Reşit, Rahmeti (1987), "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *Makaleler C 1* (Ed. Osman Fikri Sertkaya), Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- AYAN, Cevat Ergin (2019), *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, İstanbul: Kronik Yayınları.
- AYAZLI, Özlem (2016), *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CLARK, V. Larry (1975), *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)* Dissertation of Indiana University, Bloomington.
- İZGİ, Özkan (1989), *Çin Elçisi Wang Yen'te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÖZYETGİN, Melek (2004), *Eski Türk Vergi Terimleri*, Ankara: KÖKSAV Yayınları.
- ÖZYETGİN, Melek (2014), *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- YAMADA, Nabou (1993), "Uygur satış mukavelesi belgelerinin şekilleri." (Çev. Emine Gürsoy Naskali), TDED, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, C XXVI.
- YAMADA, Nabou (1993), *Sammlung Uigurischer Kontrakte*, Osaka: Osaka University Press.